

Vizualna memorija struke – pogled na fotoalbume otorinolaringološke klinike sačuvane u Hrvatskom muzeju medicine i farmacije Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Visual memory of the profession

– a gaze at the photo albums of the otorhinolaryngology clinic
preserved in the Croatian Museum of Medicine and Pharmacy
of the Croatian Academy of Sciences and Arts

Stella Fatović-Ferenčić^{1,2} , Silvija Brkić Midžić²

¹Odsjek za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb

²Hrvatski muzej medicine i farmacije Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb

Deskriptori

OTORINOLARINGOLOGIJA – povijest;
FOTOGRAFIJA – povijest;
POVIJEST MEDICINE; MUZEJI;
POVIJEST 20. STOLJEĆA; HRVATSKA

Deskriptori

OTOLARYNGOLOGY – history;
PHOTOGRAPHY – history;
HISTORY OF MEDICINE; MUSEUMS;
HISTORY 20TH CENTURY; CROATIA

SAŽETAK. Među donacijama za Hrvatski muzej medicine i farmacije HAZU ističe se ona iz ostavštine Otorinolaringološke klinike na Šalati iz vremena kada ju je vodio Ante Šerčer, a preuzeta je za Muzej od Medicinskog fakulteta u Zagrebu 2016. godine. Ukazujući na potrebu reprezentacije neverbalnih izvora u medicinskoj historiografiji, u ovom ćemo radu prezentirati zbirku fotografija objedinjenu u dva fotoalbuma ORL klinike koji su dio ove donacije, a koji fiksiraju vizualno pamćenje ustanove koja više nema sjedište u tim prostorima na zagrebačkoj Šalati. U radu ćemo usporediti albume prateći pomake u vizualnoj reprezentaciji klinike različitih razdoblja i za vrijeme različitih predstojnika. Uz navedeno, ovi albumi će biti polazište u usmjeravanju pozornosti na predmete pojedinih medicinskih struka, njihovu dokumentarnu, historiografsku vrijednost i potencijale interpretacije i muzealizacije.

SUMMARY. Among the donations for the Croatian Museum of Medicine and Pharmacy, the most outstanding is the one which came from the legacy of the ORL clinic from the period when it was managed by Ante Šerčer. It was donated to the Museum by the Zagreb School of Medicine in 2016. While pointing out the importance of representing non-verbal sources in medical historiography, in this paper we shall present the collection of the ORL clinic photographs compiled in two albums, which preserve the visual memory of the institution, as it was dislocated from its previous address. We shall compare those albums following the shifts in visual representations of the Clinic in different periods (before and after the WWII) and under different management. The albums shall be the starting point in focusing attention on the heritage of clinical disciplines, their documentary, historiographical and other values and possibilities for their interpretation and musealization.

Obljetnice pojedinih medicinskih struka obično su povod pisanju tekstova u kojima se naglašavaju kontinuitet, razvoj struke i glavni nositelji tog razvoja. Takvi napisi su uglavnom temeljeni na sposobnosti iščitavanja pisanih tragova te procjeni kvalitete i relevantnosti izvora u fokusu. Fotografije pritom, ako su i uključene, uglavnom služe kao dopuna sadržaju, ali ne i kao polazište u iznošenju cjeline.¹ Isti pristupi vidljivi su u sklopu hrvatske medicinske historiografije unutar koje se također sačuvana ostavština vizualnog tipa rabi tek iznimno.

U posljednje vrijeme, međutim, fotografije zasebno ili unutar fotografskih arhiva, muzeja i sličnih ustanova postaju predmetom usmjerenih istraživanja i interpretacija unutar vlastite priče i konteksta u kojemu su sačuvane. One postaju subjekti i nositelji sadržaja, polazište interpretacije i njen temelj.² Od osobitog su in-

teresa istraživača fotoalbumi koji se odlikuju zaokruženom cjelinom fotografske priče i prožetosti više-strukim značenjima. Njihova slojevitost leži u činjenici da ih se doživljava na različite načine u različitim vremenima, kroz čitanja različitih generacija.³

Priča o Otorinolaringološkoj klinici, njezinom razvoju i kontinuitetu ispričana je na više načina i postala je poznatim dijelom naše medicinske nacionalne priče. Ipak, do sada se nije slijedio trag niti se rekonstruirala njezina povijest na temelju bogate i pomno sačuvane materijalne baštine. Čak štoviše, u izvrsnim mono-

Adresa za dopisivanje:

Izv. prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić, <https://orcid.org/0000-0001-9637-4792>
Odsjek za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju HAZU,
Gundulićeva 24, 10000 Zagreb, e-pošta: stella@hazu.hr

Primljeno 29. ožujka 2021., prihvaćeno 4. lipnja 2021.

grafskim pristupima povijesti ORL klinike na Šalati, kojih ima nekoliko,^{4,5} češće su uključene fotografije iz najstarije klinike u Draškovićevoj ulici^{6,7} koje se uglavnom ponavljaju i u kasnijim napisima o klinici, dok se fotografski materijal koji prikazuje Kliniku na Šalati, osobito onaj iz Šercerovog albuma, ne uključuje ni u jedan povijesni pregled razvoja klinike. Uzmemo li u obzir da je riječ o jedinim fotografijama ORL klinike na Šalati koje su ikad napravljene angažiranjem profesionalnoga fotografskog atelijera, poznavanje povijesti Klinike ostalo je znatno osiromašeno izostavljanjem dijela doista reprezentativne vizualne memorije koja je zahvaljujući Šerceru sačuvana. Iznimku čini tek monografija o Šerceru čiji je autor Ivo Padovan, a unutar koje je prvi put korišten dio fotografskog materijala iz Šercerovog albuma.⁸

Polazeći od navedenog i ukazujući na potrebu reprezentacije neverbalnih izvora u medicinskoj historiografiji, analizirat ćemo zbirku fotografija objedinjenu u dva albuma koji se čuvaju u Hrvatskom muzeju medicine i farmacije HAZU-a, osnovanom 2014. godine. Muzej još uvijek nema vlastiti izložbeni prostor, no nastoji biti prisutan u javnosti povremenim izložbama u drugim ustanovama. Danas fundus Muzeja sadrži više od 5.000 predmeta razvrstanih u 15 zbirki.^{9–12}

Među donacijama za Muzej osobito se po svom sadržaju, količini i impresivnosti ističe ona Otorinolaringološke klinike na Šalati koju je uredio i vodio Ante Šercer. Donacija ove zbirke preuzeta je od Medicinskog fakulteta u Zagrebu 2016., a sadrži medicinske instrumente, uređaje i pribor, osteološke preparate, otorinolaringološke medicinske crteže – nastavne plakate, trodimenzionalne modele, otorinolaringološki radni stol, komparativno-anatomske preparate, preparate patologije jednjaka i grkljana, patološko-anatomske preparate, strana tijela izvađena iz dišnih putova, fotografije i drugo.^{7,8,13}

U raznolikom i bogatom svijetu svekolikih predmeta koji podsjećaju na uzlet moćne i tradicijom bogate struke sačuvana su i dva fotoalbuma ORL klinike koji fiksiraju vizualno pamćenje ustanove koja više nema sjedište u tim prostorima.

Premda je riječ o naizgled skromnim akvizicijama Muzeja, prelistavanje sadržaja sačuvanih fotoalbuma otkriva autentičan i zanimljiv materijalni okvir otorinolaringologije koja se u njemu nekoć smjestila. Kako fotografije, baš kao i pisani izvori, imaju svoj sadržaj i stil, usporedit ćemo ih međusobno prateći pomake u vizualnoj reprezentaciji klinike različitih razdoblja i za vrijeme različitih predstojnika. Uz navedeno, ovi albumi će biti polazište u usmjeravanju pozornosti na predmete pojedinih medicinskih struka, njihovu dokumentarnu, historiografsku vrijednost i potencijale interpretacije i muzealizacije, osobito putem izložbi.

Šercerov album ukoričen u kožu sa zlatotiskom

Veći album iz Šercerove zbirke (dimenzije: 25,5 x 34 cm) uvezan je u umjetnu kožu, s naslovom otisnutim u zlatotisku: „Oto-laringološka klinika u Zagrebu 1941“ (slika 1). Sadrži predlist i 25 listova s crno-bijelim fotografijama veličine oko 17 x 23 cm. Na predlistu je bijelim tušem u gornjem desnom uglu napisan moto: „Labor probus omnia vincit“, a na dnu istog lista potpisan je „Predstojnik: Prof. Dr. A. Šercer“. Seriju fotografija za album izradio je profesionalni fotografski atelijer Donegani, čija se oznaka nalazi u donjem desnom uglu pojedinih fotografija.

SLIKA 1. KORICE ŠERCEROVOG FOTOALBUMA IZ 1941. GODINE
FIGURE 1. COVER OF ŠERCER'S PHOTO ALBUM FROM 1941

Otorinolaringološka klinika u Zagrebu počela je s radom 26. rujna 1921. godine, a za njenog predstojnika imenovan je tada Dragutin Mašek. Prigodom svečanog otvorenja Klinike, 22. listopada 1921., Dragutin Mašek je održao predavanje pod naslovom *Opseg i važnost otorinolaringologije*, ujedno prvo predavanje iz kliničke medicine za studente na novoosnovanom Medicinskom fakultetu.¹⁴ Prema tome, ove godine ORL klinika obilježava stoljeće svoga postojanja. Mašeka je na ORL klinici naslijedio Ante Šercer koji je vodi u razdoblju od 1929. do 1945. godine. Kada je izgrađena nova zgrada ORL Klinike na Šalati, Šercer 1933. seli onamo uređujući je po suvremenim principima struke. Potreba dokumentiranja uređenja, inventara i organizacije Klinike pokazala se važnom i u dokumentiranju rada prve klinike za koje se kao autor fotografija navodi tadašnji asistent Nikolaj Perov, a koje se ponavljaju i u pojedinim publikacijama o počecima rada ORL klinike, tada smještene u Draškovićevoj ulici. Šercer je svakako prikupio dosta iskustva aktivno i intenzivno radeći na njezinom uređenju pa je ustrojstvu klinike u novoj zgradi na Šalati mogao pristupiti sa znatno više znanja. Svoju novu kliniku daje

SLIKA 2. ALBUM ORL KLINIKE 1, ASEPTIČNA OPERACIJSKA SOBA
FIGURE 2. ORL CLINIC ALBUM 1, ASEPTIC OPERATING ROOM

fotografirati, ovaj put ne amateru, već profesionalnom atelijeru. Riječ je o vremenu međuraća kada je fotografija sve intenzivnije prisutna u medicini, osobito u javnozdravstvenim kampanjama, a sve popularniji fotoalbumi zaokružuju i prezentiraju pojedine segmente privatne i poslovne svakodnevice. Često se ističe da sadržaj fotografija otvara mogućnost znatno šireg uvida od onoga informativnog i dokumentacijskog, što je vidljivo i prelistavanjem Šercerovog albuma. Strukturiran je, naime, poput filmskog scenarija u kojemu se priča o ORL klinici odvija od njezine lokacije snimljene iz ptičje perspektive na putu koji do nje dovodi iz Novakove ulice do tlocrtnih reprezentacija prvoga i drugog kata s bročanim oznakama prostorija i njihovim legendama. Autor tih triju uvodnih fotografija nije potpisan. Prva u nizu fotografija sa signaturom *Foto Donegani* prikazuje terasu za bolesnike s pogledom na zagrebačku katedralu. Na terasi se nalaze klupe, suncobrani i mediteransko bilje u posudama, otvara se pogled prema gradu i mogućnost boravka bolesnika u osunčanim i zračnim prostorima, što je tada isticano kao preduvjet za uspješniji oporavak liječenih. Unutrašnjost ORL klinike razotkriva gotovo sterilan svijet njezinih odjela snimljenih 1941. godine. Na podlozi fotografija bijelim tušem su napisane sljedeće legende: *Pristup klinici i med. fakultetu kroz Novak-ovu ulicu, Tlocrt klinike (numerirane prostorije pripadaju ORL klinici) (2 lista), Terasa za bolesnike, Aseptična operaciona soba, Mala operaciona soba, Sterilizacija, Previjalište, Glavni laboratorij, Röntgen-laboratorij, Soba za akumetriju, Arhiv, Soba za predstojnika, Biblioteka, Zbirka preparata, Predavaonica, Ambulatorij za prvi pregled bolesnika, Ambulatorij za liječenje bolesnika, Fonijatrijski ambulatorij, Gnatološki odjel, Tehnički laboratorij, Prostorija za male ambulante zahvate, Soba za endoskopiju, Prostorija za individualnu inhalaciju, Prostorija za nebulizaciju.* Naručitelj ovih fotografija i autor koncepcije fotoalbuma Ante Šercer promišlja i prikazuje njihov slijed s ciljem do-

SLIKA 3. ALBUM ORL KLINIKE 1, MALA OPERACIJSKA SOBA
FIGURE 3. ORL CLINIC ALBUM 1, SMALL OPERATING ROOM

kumentiranja, vizualizacije i detaljnog uvida u cjelinu prostora Klinike. Prostor je važan sâm za sebe. Kako bi se ta činjenica naglasila, Klinika je na ovim fotografijama lišena osoba, a sva je pozornost usmjerena na prostorije u kojima su glavni naglasci: čistoća, bjelina, suvremena tehnička i laboratorijska oprema, instrumentarij i uređaji (slike 2, 3). To je na neki način i specifikum vremena u kojem temeljne znanosti već dobro prožimaju medicinu, u kojemu se uslijed prodora tehnologizacije postupno stvara odmak od dodira s pacijentom. Šercerove fotografije su paradigma moderne klinike čiji se uspjeh i suvremenost ogleda prvenstveno u znanstvenom i tehnološkom napretku medicine (slike 4, 5). S druge strane, premda na njima nije zastupljen vlastitim portretom, stranice fotoalbuma ORL klinike zasigurno su svojevrсна identifikacija i lice njezinog predstojnika, naručitelja ove reprezentativne fotodokumentacijske cjeline. Njegova je nazočnost ipak vidljiva indirektno i to u vidu Šercerovog portreta autora Srečka Sabljaka iz 1935. obješenog na zidu radne sobe predstojnika Klinike. U sobi su također prepoznatljivi amblemi struke poput trodimenzio-

SLIKA 4. ALBUM ORL KLINIKE 1, FONIJATRIJSKI AMBULATORIJ
FIGURE 4. ORL CLINIC ALBUM 1, PHONIATRIC OUTPATIENT CLINIC

SLIKA 5. ALBUM ORL KLINIKE 1,
RENDGENSKI LABORATORIJ
FIGURE 5. ORL CLINIC ALBUM 1,
X-RAY LABORATORY

nalnih prikaza Šercerovih istraživanja, uokvirenoga shematskog prikaza prostorne organizacije Klinike, mikroskopa i preparata, ali i ormarića s natpisom *Fotografije* u kojem je pohranjena vizualna memorija struke, baš kao što je portretom za vječnost fiksiran predstojnikov lik (slika 6).

U literaturi se često ističe kako je Šercer bio najsnažnija ličnost hrvatske otorinolaringologije; uspio je organizirati dvije klinike i odgojiti niz uspješnih učenika (slika 7). Krajina u svom osvrtu tako navodi: *Očita je snaga njegova duha i talenta te odgoj u obitelji gdje je knjiga bila svakodnevno zanimanje i gdje je godinama vrijedilo pravilo *Nulla dies sine linea*. Drugi je temelj njegova uspjeha bila marljivost, sistematičnost i upornost koje su ga pratile cijeli život.*⁵ Nedvojbeno se ta Šercerova sistematičnost ogledala kako u uređenju klinike, tako i u brizi da se ona ovjekovječi, tj. vizualno predstavi i na stranicama fotoalbuma. Međutim, intencija fotografa ili njegovog naručitelja često je neiskazana, jasna je tek činjenica da su fotografije snimljene iz određenog nama nepoznatog razloga.¹⁵ Znatno pomaže u tom smislu poznavanje konteksta u kojemu su fotografije nastale, poznavanje njihovog naručitelja, katkada i fotoateljera ili autora fotografija. Bilo je to vrijeme kada mladi Medicinski fakultet već ima dobar dio novoizgrađenih klinika koje postaju rasadištima medicinskog znanja, istraživanja i edukacije te pridonose njegovom stvaralačkom identitetu. Klinika prema suvremenim zahtjevima i sukladno tomu primjerenim prostorima postaje mjesto snažne dinamike, izvrsnosti, stvaranja novih znanja i prožimanja praktičnog

SLIKA 6. ALBUM ORL KLINIKE 1, SOBA ZA PREDSTOJNIKA
FIGURE 6. ORL CLINIC ALBUM 1, HEAD'S ROOM

SLIKA 7. ALBUM ORL KLINIKE 1, PREDAVAONICA
FIGURE 7. ORL CLINIC ALBUM 1, LECTURE ROOM

rada liječnika s istraživačkim aktivnostima i edukacijom. Klinika je trebala imati reprezentativan okvir iz svih subspecijalističkih područja, širu ekipu i bolju tehnološku opremljenost. Reprezentacija klinika stoga postaje važna i u fotografskom smislu, poput svojevrsnog ogledala opstojnosti te potvrde života, rada i identiteta Medicinskog fakulteta i njegovih radilišta.

ORL klinika kakva je dokumentirana u tom albumu ostala je ista od 1933. kada je useljena do 1980., kada počinje njezino preuređenje.¹⁶ Prema tome, Šercerov album je vjerodostojan dokument o uređenju Klinike na Šalati kakvo se održalo gotovo pola stoljeća (slike 8, 9). Nije bilo neuobičajeno da liječnici fotodokumentiraju svoje radne prostore, bilo da ih objavljuju u člancima, najčešće povodom obljetnica, ili pak pohranjuju u svojoj fotoarhivi katkad ih objedinjujući u fotografske albume poput Šercerovog. Nažalost, do danas su sačuvane tek neke od fotografija medicinskih prostora, još manje albumi. Fotografija, naime, prema Valentiću stvara dvostruku nelagodu. Ne pokazuje *ono čega više nema*, nego *ono što je bilo*; ona je povratak mrtvih jer određeni trenutak smješta u vječnost – svaki pogled na nju svojevrstan je vremeplov – u budućnost.¹⁷

SLIKA 8. ALBUM ORL KLINIKE 1, AMBULATORIJ ZA PRVI PREGLED BOLESNIKA

FIGURE 8. ORL CLINIC ALBUM 1, INFIRMARY FOR THE FIRST EXAMINATION OF PATIENTS

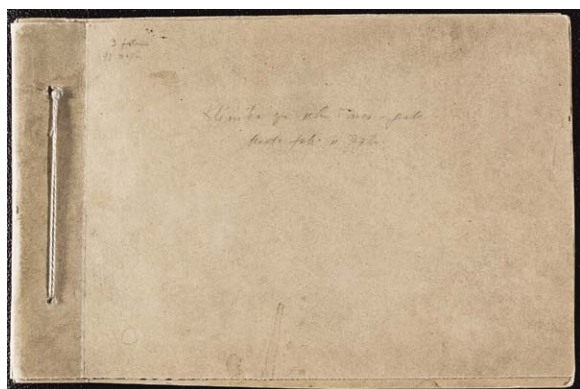

SLIKA 9. ALBUM ORL KLINIKE 1, PROSTORIJA ZA MALE AMBULANTNE ZAHVATE

FIGURE 9. ORL CLINIC ALBUM 1, ROOM FOR SMALL OUTPATIENT PROCEDURES

Poslijeratni kartonski album

Zanimljivo je usporediti dva sačuvana fotoalbuma ORL klinike iz fundusa Muzeja i u smislu njihove izrade, naznake autorstva, dimenzija te konteksta iz kojeg su proizašli.

SLIKA 10. KORICE DRUGOG ALBUMA ORL KLINIKE
FIGURE 10. COVER OF THE SECOND ORL CLINIC ALBUM

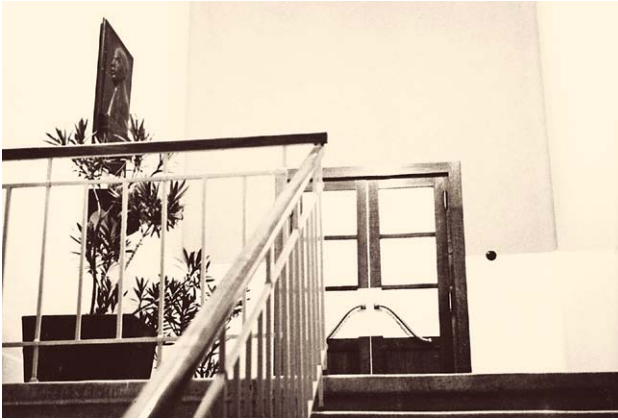

SLIKA 11. ALBUM ORL KLINIKE 2, SOBA ODJELNOG LIJEČNIKA

FIGURE 11. ORL CLINIC ALBUM 2, WARD PHYSICIAN'S ROOM

Za razliku od prvog albuma koji svojim kožnatim uvezom sa zlatotiskom odaje sklonost reprezentativnosti, pomalo i elitizmu, drugi album ima tek naznačen jedva čitljiv skraćeni naslov grafitnom olovkom na jednostavnim kartonskim koricama ručne izrade: „Klinika za uho, nos i grlo Med. fak. u Zgb“ (slika 10). Manjih je dimenzija (16,5 x 25,5 cm) i sadrži 54 numerirane stranice s fotografijama bez legendi, čiji autor nije potpisan. Oprema i izrada ovog albuma bez sumnje je rezultat poslijeratnih okolnosti i nestašice, a poklapa se i s vremenom kada su tehnički i estetski kriteriji amatersku fotografiju učinili prihvatljivijom od profesionalne.

Korice i listovi izrađeni su amaterski od kartona, a unutar polja omeđenih linijama iscrtanim olovkom nalijepljene su fotografije malog formata (7,5 x 11,5 cm). Iako ovaj album nije datiran, pretpostavka je da je nastao nakon Drugoga svjetskog rata, što se može zaključiti po portretima izloženim na zidovima prostorija, među kojima je prepoznatljiv lik maršala Tita (slika 11), i po dijelu uredskog namještaja koji je modernije oblikovan. Nakon Šercera u razdoblju od 1945. do 1971. predstojnikom zagrebačke ORL klinike bio je Branimir Gušić⁵ pa je po svemu sudeći drugi fotoalbum nastao u vrijeme njegova predstojništva. Premda oba albuma uključuju fotografije aseptične i male operacijske sobe, previjališta, glavnog i rendgenskog laboratorija, arhive, sobe za predstojnika, zbirke preparata, predavaonice, ambulatorija za prvi pregled bolesnika, ambulatorija za liječenje bolesnika i sobe za endoskopiju, u sadržajnom smislu čini se da je ovaj drugi

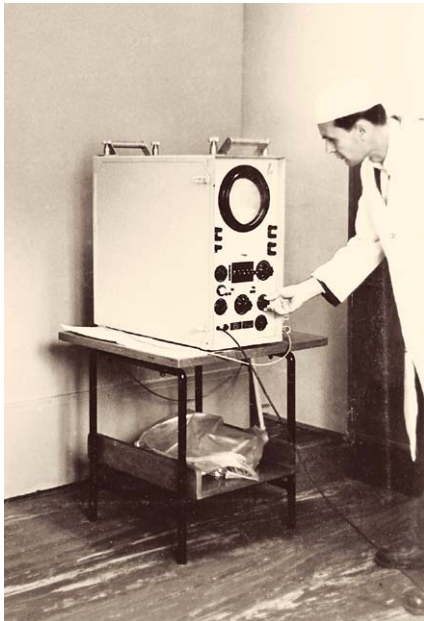
SLIKA 12. ALBUM ORL KLINIKE 2, STUBIŠTE S RELJEFNIM PORTRETOM DRAGUTINA MAŠEKA

FIGURE 12. ORL CLINIC ALBUM 2, STAIRCASE WITH A RELIEF PORTRAIT OF DRAGUTIN MAŠEK

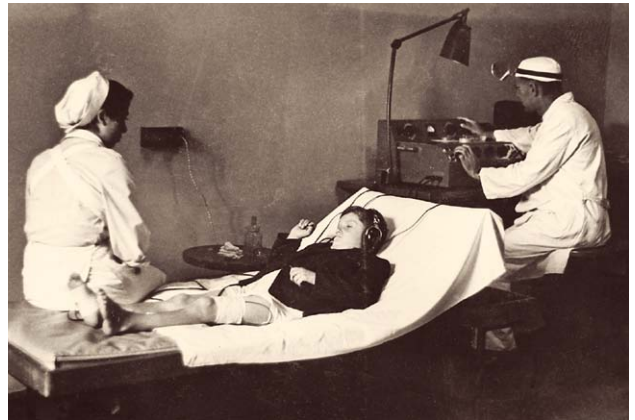
SLIKA 14. ALBUM ORL KLINIKE 2, OSOBLJE AUDIOLOŠKOG CENTRA S PACIJENTOM I STUDENTIMA

FIGURE 14. ORL CLINIC ALBUM 2, AUDIOLOGY CENTER STAFF WITH A PATIENT AND STUDENTS

SLIKA 13. ALBUM ORL KLINIKE 2, DJELATNIK AUDIOLOŠKOG CENTRA U LABORATORIJU

FIGURE 13. ORL CLINIC ALBUM 2, EMPLOYEE OF THE AUDIOLOGY CENTER IN THE LABORATORY

SLIKA 15. ALBUM ORL KLINIKE 2, LIJEČNIK I MEDICINSKA SESTRA S PACIJENTOM U AUDIOLOŠKOM CENTRU

FIGURE 15. ORL CLINIC ALBUM 2, DOCTOR AND NURSE WITH A PATIENT AT THE AUDIOLOGY CENTER

album nadopuna prvome; u njemu je naglasak stavljen na kliničku svakodnevicu. Kao da je namjera bila fotografski zabilježiti put kretanja pacijenata i odjelnih liječnika, prikazuju se brojni detalji svih dijelova interijera – stubišta (slika 12), hodnika, čekaonica, radnih soba, „muzeja“, predavaonice, biblioteke, ordinacija, ambulanti, soba odjelnih liječnika, bolesničkih soba, blagovaonice, sanitarnih prostorija... Pri kraju albuma, na 43. stranici nalazi se fotografija ulaza u zgradu današnje Klinike za traumatologiju u Draškovićevoj ulici, gdje su nakon preseljenja polikliničkog krila

ORL klinike na Šalatu prazne prostorije adaptirane za audiološke potrebe. Audiološki centar u Draškovićevoj ulici otvoren je 30. rujna 1954. godine. Upravo na temelju fotografija uvrštenih na kraju albuma možemo pretpostaviti da je album nastao nakon 1954. godine, tj. nakon otvorenja Audiološkog centra. Nakon fotografije zgrade u Draškovićevoj slijedi sedam fotografija osoblja pri radu te nekoliko snimaka audiometrijskih uređaja koji su nabavljeni zahvaljujući potpori UNICEF-a i Medicinskog fakulteta. Osnivač Audiološkog centra, prvi audiolog i predstojnik bio je Mihajlo Pražić (slika 13), a uz njega rade Boris Salaj, dvije medicinske sestre audiometristice i tri vanjska suradnika.¹⁸ Centar ostaje u Draškovićevoj do 1976., kada seli u vlastitu zgradu pokraj ORL klinike na Šalati.^{18,19} Fotografije koje prikazuju rad u Audiološkom centru (slike 14, 15) jedinstveni su dokumenti njegove vizualne povijesti na počecima njegova razvoja, a njihovo uključivanje u album naglašava pripadnost matičnoj

Klinici na Šalati u koju će se sredinom 70-ih godina 20. stoljeća Centar i preseliti.

Iz prikaza prostorija Klinike na Šalati u drugom albumu je izostavljena terasa za bolesnike. Pristup motivima razlikuje se od onoga u prvom albumu, počevši od prve fotografije koja ovdje prikazuje glavni ulaz u zgradu Klinike (slika 16). Slijed fotografija unutar ovoga albuma nema jasnu i logičnu strukturu poput one u prvom albumu; čini se da je ovdje naglasak na dokumentaciji prije negoli na reprezentaciji. Svaki snimljeni kutak Klinike odaje amaterski pristup i socrealističku kompoziciju kadrova (primjerice, nasumični „dekor“ u kojem je snimljen reljefni portret prvoga predstojnika Klinike Dragutina Mašeka ispod kojega se nalazi lisnata ukrasna biljka na konzoli i oleander u trošnoj posudi). Izbor motiva i izreza kadrova primjeren je malom formatu u kojemu su fotografije izrađene te se ova serija „detalja“ može smatrati komplementarnom nadopunom reprezentativne serije „totala“ iz prvoga albuma.

SLIKA 16. ALBUM ORL KLINIKE 2, ULAZ U ZGRADU KLINIKE NA ŠALATI

FIGURE 16. ORL CLINIC ALBUM 2, ENTRANCE TO THE CLINIC BUILDING AT ŠALATA, ZAGREB

Sačuvani fotoalbumi funkcioniraju u vremenskom pomaku u razdoblju prije i poslije Drugoga svjetskog rata, što se može iščitati i prema njihovoj opremi, izradi fotografija (profesionalni atelijer spram amaterske fotografije) i (re)prezentaciji klinike. Šerčer je očito smatrao da prikaz njegove Klinike zahtijeva profesionalni pristup te taj projekt povjerava poznatom fotatelijeru Donegani. Stječe se dojam da je ovaj fotoalbum služio Šerčeru ne samo za dokumentaciju, već i za predstavljanje ogleadne novouređene medicinske klinike, njezinog uzleta, skladnog i suvremenog uređenja u osvit Drugoga svjetskog rata. Drugi je album i svojim izgledom pravi predstavnik poslijeratnog vremena u kojemu se ogleda nestašica, lišenost estetskog kriterija u kadriranju i amaterski pristup. Fotografije ne slijede kretanje iz odjela u odjel, već slijedeći logiku uspi-

njanja stubište prikazuju različite prostorije klinike bez osobitog fokusa u kadriranju, bez međusobne poveznice ili priče koja teče kao što je to bio slučaj s prvim albumom. Vremenska dimenzija prisutna je u drugom albumu u uočljivim elementima „starenja“ Klinike; vidljiv je kontrast između prvotnoga uređenja interijera koje je bilo pažljivo osmišljeno i stilski ujednačeno, s namještajem izrađenim po mjeri i rasvjetnim tijelima oblikovanim u stilu art décoa, te poslijeratnog uređenja prostorija Klinike s dodanim elementima koji nose značajke tadašnje masovne industrijske proizvodnje.

Na fotografijama Audiološkog centra koje su uvrštene na kraju drugog albuma *uhvaćeno* je i medicinsko osoblje, pacijenti i studenti, što predstavlja iznimku jer ovdje nije naglasak na praznom statičnom prostoru, nego na medicinskoj svakodnevnici: dnevnim aktivnostima i dinamici rada, prihvaćanju i pregledu pacijenata, edukaciji studenata. Sve u svemu, fotoalbumi svojom koncepcijom i sadržajem, svaki na svoj način, bilježe jedan određeni povijesni trenutak i prezentiraju zanimljiv i bogat dio vizualne strukovne povijesti.

Rasprava i zaključak

Fotoalbumi koji prikazuju medicinska radilišta, a popraćeni su primjerenom dokumentacijom relativno su rijetki i u svijetu. Kao uzor u tom smislu može poslužiti fotodokumentacija koju je za sobom ostavio začelnik neurokirurgije Harvey Cushing, prema nekim autorima jedini liječnik u provedenom istraživanju mnoštva fotografija s medicinskom tematikom na području Amerike kojemu je uistinu bilo stalo da vizualizira svoj posao precizno ga dokumentirajući.²⁰ Zanimljivo je primijetiti da su u literaturi iz povijesti otorinolaringologije znatno češće zastupljene fotografije koje prikazuju same početke Klinike i odnose se na razdoblje od osnutka do 1926. godine. Primjerice, u spomeničkom prvijencu ORL klinike otisnutom u izdanju *Liječničkog vjesnika* 1926. Šerčer uz svoj članak o uređenju i organizaciji ORL klinike objavljuje deset fotografija koje prikazuju zgradu u Draškovićevoj ulici, predavaonicu, dvoranu za aseptične operacije, ambulatorij, knjižnicu, laboratorij, muzej, bolesničku sobu, arhiv kliničkih povijesti bolesti i šematski klinički arhiv. Manji dio fotografija snimio je Ante Šerčer, a veći dio klinički asistent Nikolaj Perov.⁷ Manji broj ovih fotografija otisnut je prethodno i u *Spomenici akademskog senata* u kojoj se kao fotografi navode Šerčer i Plešakov.⁶ Postavlja se pitanje: zašto su neki liječnici, baš poput Cushinga i Šercera, imali potrebu oblikovanja vizualne memorije i stvaranja fotografija i fotoalbuma kako bi prikazali svoja radilišta? U teoriji fotografije često se navode mogući putevi komuniciranja podsvjesnog. Poznato je da je Sigmund Freud koristio fotografiranje kao metaforu svoga koncepta pod-

svjesnog već 1900., dok njemački teoretičari kulture nešto kasnije predlažu koncept *optičke podsvijesti*.²² Walter Benjamin u svojoj publikaciji *Mala povijest fotografije* navodi kako dodatni aspekt progovara iz kamere uz onaj okom vidljivi te da prostor nesvjesnog potiskuje katkada onaj iskazan svjesnim.²³ Zanimljivo je stoga povući paralelu s vremenom u osvit Drugoga svjetskog rata, kada Šercer koncipira fotoalbum klinike. Nije li možda ishodište Šercerove potrebe detaljnog koncipiranja vizualne povijesti klinike bilo potaknuto slutnjom mogućnosti njezinog uništenja u osvit rata? U tom kontekstu fotoalbum je savršen suvenir koji spaja sjećanje i narativ koji ga podržava – (pri) povijest koja bi bez fotografije bila nedokaziva.¹⁷ Možda je, s druge strane, fotoalbum imao za cilj dokumentiranje vrhunca struke koja se upravo sa Šercerom na čelu smješta u primjeren prostor i postaje prepoznatljivom? Fotografije, kako to navodi Benjamin, ne samo da zaustavljaju vrijeme, već funkcioniraju na način da projiciraju budućnost iz prošlosti, potičući promatrača u prepoznavanju i ponovnom pronalaženju neočekivanog.²³ Uzmemo li u obzir činjenicu da je zgrada Klinike teško stradala u potresu koji je zadesio Zagreb 22. ožujka 2020. te da će vjerojatno biti srušena, možda će pogled na ove albume u nekoj budućnosti pronaći tragove kontinuiteta ili pak neočekivanu podudarnost fiksiranu još jedino u fotografijama koje ovi albumi sadrže.

Već od samih početaka njezinog nastanka fotografija je prepoznata i kao muzejski eksponat, bilo da je riječ o fotografiji kao sredstvu dokumentiranja muzejskih predmeta ili o fotografiji kao muzejskom predmetu po sebi i dokumentu stvarnosti iz koje je izdvojena. Prema muzeologu Ivi Maroeviću, *fotografija je za razliku od niza drugih predmeta istovremeno bila i dio stvarnosti i odslik stvarnosti. (...) Po obje od ovih linija bila je dokument stvarnosti koju je mogla tumačiti u muzejskoj stvarnosti. U svojem prvom značenju, sudjelovanja u stvarnosti, fotografija otkriva ili na sebe preuzima posebne odlike muzealnosti*.²⁴

Ipak, priča o ORL klinici, njezinom razvoju i kontinuitetu ispričana je na više načina, no ne i na temelju njezine bogate sačuvane materijalne baštine. Stoga je u kontekstu obilježavanja 100. obljetnice ORL klinike važno istaknuti da su upravo predstavnici ove struke imali izraziti senzibilitet za stvaranje zbirki, njihovo održavanje i dokumentiranje (slika 17). Nastala je tako dragocjena baština za čije su stvaranje osobito zaslužni Dragutin Mašek, Ante Šercer, Mihovil Pansini, a za čije je daljnje čuvanje zaslužan niz otorinolaringologa, među kojima osobito ističemo Željka Poljaka¹³ i Ranka Mladinu²⁵. Zbog bogatstva i cjelovitosti svjedočanstva o radu ORL klinike velik dio ove građe uvršten je u scenarij budućega stalnog postava Hrvatskog muzeja medicine i farmacije.²⁶

SLIKA 17. ALBUM ORL KLINIKE 2, ZBIRKA PREPARATA KLINIKE NA ŠALATI

FIGURE 17. ORL CLINIC ALBUM 2, COLLECTION OF PREPARATIONS OF THE CLINIC AT ŠALATA, ZAGREB

U tom kontekstu dva fotoalbuma o kojima je riječ u ovom radu bit će nositeljima triju funkcija muzejske prezentacije: memorijalne, muzealne i informacijske. Oni imaju naglašen uspomenski karakter (sjećanje na uređenje i organizaciju ORL klinike u Zagrebu prije i poslije Drugoga svjetskog rata), muzealnu vrijednost (svjedočanstvo o nekoj drugoj stvarnosti koja više u tom obliku ne postoji, a koja se može uvijek iznova rekonstruirati i interpretirati) te predstavljaju značajan izvor informacija za istraživače.

Zahvala

Ovaj rad je izrađen u okviru projekta IP-2019-04-1772 koji je financijski podržala Hrvatska zaklada za znanost.

LITERATURA

1. Farmer S. Going Visual: Holocaust Representation and Historical Method. *Am Hist Rev.* 2010;115(1):115–22.
2. Mifflin J. Visual Archives in Perspective: Enlarging on Historical Medical Photographs. *Am Arch.* 2007;70(1):32–69.
3. Mifflin J. Metaphors for Life Itself: Historical Photograph Albums, Archives, and the Shape of Experience and Memory. *Am Archiv.* 2012 Spring/Summer;75(1):225–40.
4. Poljak Ž. Građa za povijest otorinolaringologije u Hrvatskoj. Klinika za otorinolaringologiju i cerviko-facialnu kirurgiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu. Zagreb: Orbis; 1981.
5. Krajina Z, Poljak Ž. Otorinolaringologija u Hrvatskoj. U povodu 80. obljetnice prve ORL klinike u Hrvatskoj. Zagreb: Klinika za otorinolaringologiju i cervikalnu kirurgiju KBC u Zagrebu; 2001.
6. Sveučilište Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874–1924. Spomenica Akademickoga senata. Zagreb: Narodne novine; 1925.
7. Šercer A. Uređaj i organizacija oto-rino-laringološke klinike u Zagrebu. *Liječ Vjesn.* 1926;48:639–651.
8. Padovan I. Život i djela Ante Šercera. Zagreb: Nakladni zavod Globus; 1997.

9. *Fatović-Ferenčić S.* Od zbirke do Hrvatskog muzeja medicine i farmacije: povijest nastojanja vezanih uz realizaciju muzeja. *Liječničke novine.* 2015;141(7–15):70–3.
10. *Brkić Midžić S.* Novi muzej u sastavu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – Hrvatski muzej medicine i farmacije. *Glasnik HAZU.* 2016;2(3–4):42–5.
11. *Brkić Midžić S.* A New Museum within the Croatian Academy of Sciences and Arts and the First of the Kind in Croatia: the Croatian Museum of Medicine and Pharmacy. *AMHA.* 2016; 14(2):201–10.
12. *Brkić Midžić S.* Hrvatski muzej medicine i farmacije HAZU – osnutak, poslanje i fundus. *Medix.* 2020;26(142):39–41.
13. *Poljak Ž.* Prvi medicinski muzej u Hrvatskoj: tužaljka u riječi i slici, s nadom u sretan kraj. *Liječničke novine.* 2015;14 (141):62–64.
14. *Mašek D.* Opseg i važnost oto-rino-laringologije. *Liječ Vjesn.* 1922;44:1–6.
15. *Golden J.* John Lincoln Bower: Photographing Philadelphia's Almshouse Hospital, *History of Photography* [Internet], 1999;23(3):211–7., Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/03087298.1999.10443323> [pristupljeno 22. 03. 2021].
16. *Lakić J, Poljak Ž.* Organizacija rada u Klinici. U: *Krajina Z, Poljak Ž, ur. Otorinolaringologija u Hrvatskoj. U povodu 80. Obljetnice prve ORL klinike u Hrvatskoj.* Zagreb: Klinika za otorinolaringologiju i cervikalnu kirurgiju KBC u Zagrebu; 2001, str. 112.
17. *Valentić T.* Camera abscondita: Zapisi o ontologiji fotografije. Zagreb: *Jesenski i Turk;* 2013, str. 23.
18. *Pražić M.* Audiološki centar i audiologija u Hrvatskoj. U: *Krajina Z, Poljak Ž, ur. Otorinolaringologija u Hrvatskoj. U povodu 80. Obljetnice prve ORL klinike u Hrvatskoj.* Zagreb: Klinika za otorinolaringologiju i cervikalnu kirurgiju KBC u Zagrebu; 2001, str. 64–71.
19. *Pražić M.* Rad audiološkog centra Otorinolaringološke klinike Medicinskog fakulteta u Zagrebu. *Liječ Vjesn.* 1977;99 (4):245–249.
20. *Fox DM, Terry J.* Photography and the self image of American physicians, 1880–1920. *Bull Hist Med.* 1978;52(3):435–57.
21. *Sveučilište Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874–1924.* Spomenica Akademičkoga senata. Zagreb: Narodne novine; 1925.
22. *Sliwinski S, Smith SM, ur.* Photography and the Optical Unc-
oncious. Durham: Duke University Press; 2017.
23. *Benjamin W.* Little History of Photography (1931). U: *Jennings MW, Eiland H, Smith G, ur. Walter Benjamin: Selected Writings, vol. 2, part 2, 1931–1934.* Cambridge, MA: Belknap; 1999, str. 507–530.
24. *Maroević I.* Fotografija kao muzejski predmet. *Inform Museol.* 2000;3–4:13–6.
25. *Slavić T.* Doprinos otorinolaringologa prof. dr. sc. Ranka Mladine za budući stalni postav Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU. *Inform Museol.* 2018;49:196–8.
26. *Laszlo Ž, Fatović-Ferenčić S, Kuhar M, Brkić Midžić S.* Scenarij stalnog postava Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU: radni materijali za internu uporabu. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; 2018.

